

“HAÇİN DEDİKLERİ... VEYA BİR BÖLGE VE BİR ROMAN OLARAK HAÇİN”

* KARACA, Nesrin Tağızade
TÜRKİYE/TУРЦИЯ

ÖZET

Haçin, Adana'nın Saimbeyli ilçesinin Osmanlı dönemindeki adı olup, Saimbeyli adını Kuvayı Milliye tarafından kurtarılması sırasındaki büyük mücadelede şehit düşen Kozanlı Saim Bey'den almıştır.

HAÇİN romanı ise kadın yazar Zebercet Coşkun'un 1965 yılında kaleme aldığı ancak 1975'te yayımlanmış, ve aynı yıl Milliyet Roman Ödülü yarışmasında dördüncülük ödülü alan eseridir. İlk iki baskısında adı HAÇİN olan eser, Eylül-2005'te yapılan yeni baskısında 'Tarihe Düşürülen Dip Not: HAÇİN ve ÇALLIYAN EFENDİ' olarak açılımlı bir şekilde verilmiştir.

Eserde, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Haçin'den Halep'e sürülmüş Ermenilerin, 24 Aralık 1918'de Fransızların Adana'yı işgal etmeleri üzerine, geriye göç ve sonrasında yaşanan olaylar işlenmiştir. Romanda; 5 Ocak 1922 yılına kadar Adana'da kalmış olan işgalci Fransızların atadıkları son kaymakam olan Çallıyan Efendi'nin notlarına dayandırılarak bir alt yapı oluşturulmuştur. Zebercet Coşkun'un doktor eşinin 1963'te yöreye atanması üzerine tanıklık ettiği, halktan dinlediği ve eski bir çömlekte saklanan anı-belgelerden hareketle kurguladığı anlatımla HAÇİN romanı ortaya çıkmıştır.

Haçin'in refah bölgesindeki Ermeniler, yoksul mahallelerdeki Türkler ve tepede yer alan Amerikalıların yönettiği kolejde yaşananların dile getirildiği, Çallıyan Efendi'ye ait günlükler ve anı notlarının ışığında kurgulanan roman, aynı coğrafyada birlikte yaşamış olan farklı toplumların kırılma noktasının bir hikâyesidir.

Çalışma çerçevesinde; Türk-Ermeni ilişkilerinde Haçin'de yaşanan gerçekler, edebî düzlemde ve yapılan araştırmalar eşliğinde ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Haçin, Zebercet Coşkun, Türk-Ermeni ilişkileri, Çallıyan Efendi, roman.

* Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ABSTRACT

They Said that Haçin... or Haçin as a District and a Novel

Haçin is an Armenian word used for today's Saimbeyli in Adana during the Ottoman Empire. The name of the district was changed into Saimbeyli from Haçin in memory of from Kozan Saim Bey who died in the Turkish Independence War while trying to save the district.

Haçin is also a novel written by Zebercet Coşkun in 1975. It received the fourth place in the Milliyet Novel Award at the same year. Haçin preserved its name in the first and second publishing. Yet, on September in 2005, the name of the novel has been changed as Tarihe Düşülen Dipnot: Haçin ve Çallıyan Efendi (Footnote for History:Haçin and Çallıyan Efendi).

The novel narrates the Armenians who were first exiled from Haçin to Halep during World War I and who later returned to Haçin after the French occupied Adana on December 24, 1918.

Haçin is based on the notes of Çallıyan Efendi, the last official appointed by the French to govern the district, and also on the memorial journals preserved in an old pot, which were kept by the husband of the author who was appointed as doctor in the district, experienced the area and wrote down the stories he heard from the people.

The novel is based on Çallıyan Efendi's diary and documents and narrates the Armenians living in the prosperous regions of Haçin, the Turks living in the impoverished neighborhood and the life in the high school on the hill governed by the Americans. It also accounts both the relationship between the Turks and Armenians who lived together for a long time and the story of a geography at a breaking point.

This paper will deal with the relationship between the Turks and the Armenians in the context of the novel Haçin and will discuss it at literary level.

Key Words: Haçin, Zebercet Coşkun, Turkish-Armenian Relationship, Çallıyan Efendi, The Novel.

Giriş

Türk romanında Ermeniler ve yakın tarihimizde bir toplumsal/tarihsel mesele olan Ermeni konusu Türk edebiyatında çok fazla yer almış bir konu değildir. Cumhuriyet döneminin oldukça yoğun olan roman birikimi arasında Ermeni tehcirinden söz eden romanlar fazla yekun tutmaz. Bunların

yazar ve eser olarak bir dökümünü deneyecek olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkar:

Kemal M. Altinkaya “Dalga Geçen Adam” (1945), Hikmet Ilgaz “Şark Yıldızı” (1953), Kemal Tahir “Büyük Mal” (1970) ve “Bir Mülkiyet Kalesi” (1977), Ali Fuat Ayrıl “Kizik Duran Geliyor” (1973), Ayhan Büyüknal “Nerede Kır Çiçeklerim” (1973), Barbaros Baykara “Nefret Köprüsü” (1974), Zebercet Coşkun’un “Haçın” (1975); “Tarihe Düşülen Dip Not: Haçın Ve Çallıyan Efendi” (2005), Mustafa Yeşilova “Kopo” (1978) ve “Karasu (1981), Ahmet Dumlu “Düşman Yarası” (1982), Turgay Daloğlu “Ermeni Zulmü” (1983), Yaşar Kemal “Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana” (1998), Baran Funderman “Gavur Elo” (1999), Doğan Akhanlı “Kıyamet Günü Yargıçları” (1999), Ahmet Günbay Yıldız “Figan” (2000), Ahmet Ümit “Patasana” (2001), Ayşenur Yazıcı “Bedriye” (2002), Doğan Akhanlı “Madonna’nın Son Hayalı” (2005), Erdal Erkut “Asala’dan Bir Kız Sevdim” (2005), İrfan Palalı “Tehcir Çocukları” (2005), Yılmaz Ünlü “Giritli Gelin” (2005), Şevki İşbilen “Hz. Davud’un Yıldızı” (2006), Arif Irgaç “Kervankıran Bir Yıldız Hikayesi” (2006) ve Kemal Yalçın “Seninle Güler Yüreğim” (2006). (Türkeş, <http://www.pandora.com.tr/turkce/elestiri.asp?yid=251>)

Nitelik, içerik özellikleri ve bakış açısı yönünden ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken bu romanlar içinde ele alacağımız “Tarihe Düşülen Dip Not: HAÇIN ve ÇALLIYAN Efendi”de; yeni adını, işgal altındaki bölgenin 1920’li yıllarda Kuvayı Milliye tarafından kurtarılması sırasında büyük mücadele vererek şehit düşen Kozanlı Saim Bey’den dolayı Saimbeyli olarak alan Haçın, Çukurova’da bir yöre, ilk baskısında aynı adı taşıyan roman ise ismi pek bilinmeyen kadın yazarlarımızdan Zebercet Coşkun tarafından 1975 yılında kaleme alınmış ve aynı yıl Milliyet Roman Ödülü yarışmasında dördüncülük almış olan bir eserdir.

Tarihe Düşülen Dip Not: Haçın ve Çallıyan Efendi

Konusunu Milli mücadeleden alan romanlar arasında başarılı olarak değerlendirilen (Necatigil 1979: 209) eserin ilk iki baskısında ismi HAÇIN olarak yer almış, Eylül-2005’te yapılan yeni baskısında ise Tarihe Düşürülen Dip Not: HAÇIN ve ÇALLIYAN EFENDİ olarak açılımlı şekilde yayınlanmıştır.

1965’te yazılmış olmasına rağmen ancak 10 yıl sonra basılmış ve aynı yıl-1975 Milliyet Roman Yarışması’nda dördüncülük almasıyla tanınan bu roman, Türk-Ermeni ilişkilerine Haçın’da yaşananlar düzleminde bakan,

insan merkezli ve insanın davranış dünyası üzerine kuruludur. Eserde; şimdiki nüfusu dört bin kadar olan Saimbeyli'nin olayların yaşandığı dönemde 30-40 bin nüfusa sahip olan ve bunun ancak üçte birinin Türklerden oluşması gerçeği göz ardı edilmeden; Haçin'in refah bölgesindeki Ermeniler ile yoksul mahallelerdeki Türkler ve tepede yer alan Amerikalıların yönettiği kolejde yaşananlar dile getirilmiştir. Ermenilerden sonra bir ara nahiye müdürlüğü yapmış olan Süleyman Baytok'a intikal eden Çallıyan Efendi'ye ait günlük ve anı notlarının ışığında kurgulanan roman, uzun dönemler aynı coğrafyada birlikte yaşamış olan farklı toplumların hikayesidir. On sekiz bölüm halinde düzenlenen romanda; Birinci Dünya savaşı yıllarında Haçin'den Suriye'nin Halep şehrine tehcir edilmiş Ermenilerin, 24 Aralık 1918'de Fransızların Adana'yı işgal etmeleri üzerine geriye göçü işlenmiştir. 5 Ocak 1922 yılına kadar Adana'da kalmış olan işgalci Fransızların atadıkları son kaymakam Çallıyan Efendi'nin notlarına dayanılarak bir alt yapı oluşturulmuş, yazar Zebercet Coşkun'un doktor olan eşinin 1963'te yöreye atanması üzerine tanıklık ettiği, halktan dinlediği ve eski bir çömlekte saklanan anı-belgelerden hareketle kurguladığı anlatımla HAÇİN romanı ortaya çıkmıştır. Fransız provakasyonlu Türk Ermeni olayların geçtiği yer, yakın tarihe sahne ve tanıklık etmiş önemli bir yer olmanın yanında yazarın gözlem, anı ve belgelerden hareketle kurguladığı HAÇİN romanı, bibliyografyada da görüleceği gibi (Hatipoğlu-1987, Onar-1987, Sert-2005, Yurtsever-1995 vs.) daha sonraları üzerinde akademik çalışmalar yapılan, kitaplar yazılan konu bağlamında öncelikle, kadın yazar duyarlılığında bir edebiyat eserinin malzemesi olarak ortaya konulmuştur.

Yazarın bölgedeki yaşanmışlıklardan iz sürerek ve sözel kültürden ilhamla ilgilendiği konuyu işleyen tek romanı olan eser; tarihi ya da belge-roman şeklinde tanımlanabilecek bir özelliğe sahiptir. Vaktiyle Türk ve Ermeni topluluklarının bir arada yaşadığı beldede çıkan karışıklık ve yaşanan iç kargaşa sırasında kaymakam olan Ermeni Çallıyan Karabit'in olayları günlük halinde tuttuğu notları, el yazısı belgeleri bir vesileyle gören ve onları latin harflerine çevirterek romanında kullanan Zebercet Coşkun, eserin 1975 tarihli birinci baskısının 'Giriş' yazısında; *"Anadolu'nun oldukça geniş bir ilçesinde Kurtuluş Savaşı günlerinde Türk-Ermeni ilişkilerini bambaşka bir görüşle ele alıp anlatan HAÇİN, çeşitli insancıl davranışları konu edinmektedir. İlçenin zengin bölgesindeki Ermeniler, yoksul mahalledeki Türkler ve Amerikalıların yönetimindeki kolejde olup bitenler bir devri ve o kanlı günleri yaşayanların düşüncelerini, bağımsızlık arayışlarını anlatmaktadır"* ibaresini kullanır.

İkinci baskısını gündeme getiren bir tanıtım yazısında da şu ifadeler vardır: “ ‘1920 yılında Saimbeyli (Haçin), kaymakamlığı görevinde bulunan Ermeni asıllı Karabit Çallıyan Efendi; hatıra defterine, çoğunluğu kadın ve çocuk olan 217 Müslüman Türk’ün katledildiğini ayrıntılarıyla yazmış. 1954 yılında toprak altından çıkarılan bu hatıra defteri yer yer hasar görmesine rağmen tarihçi Cezmi Yurtsever tarafından çözüldü. Hatıra defterinin özellikle 155, 156 ve 244 sayfalarına dikkat çekildi...’ Çallıyan Efendi adlı roman ise bu yaşanmış olaydan yola çıkarak Türk-Ermeni ilişkilerine Haçin’de yaşananlar üzerinden anlatıyor. Romanın kahramanı Süleyman Baytok’un özel kasasında saklanan Çallıyan’ın hatıra defteri, bölgede yer alan Amerikalıların yönetimindeki kolejde olup bitenler, dönemin kanlı günleri bir roman kurgusunda bir araya geliyor...”

Başlangıçta Birinci Dünya Savaşı yıllarında Haçin’den sürülmüş Ermenilerin Halep’te dört yıl kaldıktan sonra Fransız işgali üzerine Haçin’e dönmelerini anlatan roman, sayfalar ilerledikçe Haçin’deki Türk-Ermeni ilişki ve gerginliklerinin bir panoraması olur.

Kitaptaki karakterlerden biri de olan Saim Bey onuruna 1923’te değiştirilen ismiyle Saimbeyli olan Haçin (s. 15-16), Toroslar üzerindeki Maraş, Kayseri ve Adana yolunda bulunan son derece güzel manzaralı bir ilçedir. Fransızlar, Haçin’i ele geçirir, Karabit Çallıyan adındaki bir ermeni-yi bölgeye kaymakam olarak atar. Ermenilerden oluşan kolluk kuvveti jandarmanın başına da yine bir ermeni getirilmiştir. Güçlü konumda olan Ermeniler; bölgeyi ayrımcılık yaparak yönetmeye, müslümanları tutuklayıp hapse atmaya ve sorgulamalar sırasında pek çoğunu öldürmeye başlarlar. Olaylar bu şekilde büyürken, Haçin’de kalan müslümanların, civardaki birçok beldeyi Fransızlardan geri alan Türk-müslüman milislerle işbirliği içinde bulunduğunu ve Haçin’i de ele geçirmek istediklerini düşünmektedirler.

Dolayısıyla eserde; tarihçesi Hititlere kadar uzanan bir yerde Müslümanların ve Ermenilerin yüzyıllarca barış içinde geçen yaşantısı, savaş yıllarında bu durumun tersine dönüşü ve Ermenilerin 1915 yılında gerçekleştirilen tehciri anlatılır. I. Dünya Savaşı’nın ilerleyen yıllarında, Fransa kuvvetleri, Haçin’i ve Çukurova bölgesindeki Adana ve Maraş gibi birçok şehri ele geçirir ve Ermenilerin evlerine dönmelerine imkan sağlar. Fransız kuvvetler, yönetimi devralırken Müslümanlara yönelik pek çok vahşi katliam gerçekleştirmiş olan Ermenileri, bölgenin idaresiyle görevlendirirler. Eserde, tutmuş olduğu günlüklerle yaşananlara gerçekçi bir ışık tutan Fransızların atadığı Çallıyan Efendi de, İstanbul Hukuk

Fakültesi'nden yetişmiş bir kaymakamdır. Kurtuluş savaşı sırasında, 18 Ekim 1920 tarihinde bölge kuvayı milliyeciler tarafından hürriyetine kavuşturulur ve Ermeniler bölgeyi Fransızlarla birlikte terk eder.

Mürşit Balabanlılar'ın hazırladığı *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı* adlı incelemedeki, "Genel Bir Bakış" bölümünde A.Ömer Türkeş; HAÇİN romanında "*Zebercet Coşkun Türkleri aradan çıkartarak, olayları bir Kürt-Ermeni çatışması biçiminde yorumlar.*" (Balabanlılar, 2003: 20) şeklinde bir hükümde bulunur ama romanda böyle bir durumdan söz etmek mümkün değildir. Milli Mücadelede, güney cephesinin önemli çatışma mekanı olan Haçin'de geçen olayları Öner Yağcı şu şekilde özetlemektedir:

"...Hukuk diplomasını yeni alan Kozanlı Saim bey'in işgal altındaki memleketine koşması, Haçin'de Ermeniler ayaklanıp Türkleri evlerinden alıp kiliselere ve Ermeni evlerine hapsedmesi ve öldürmeye başlaması, aylarca Haçin'i kuşatan Türk birliklerinin arkadan gelen Ermeni birliklerince arkadan vurulması, Tufan ve Saim Bey güçlerinin saldırısının püskürtülmesi ve 'Çukurova'nın en parlak yıldızı Saim Bey'in vurularak ölmesi anlatılır...' (Balabanlılar 2003: 368)

391 sayfadan oluşan ve romanın sonunda yer alan Haçin katliamının ağıldının kaynak kişisi, bebeği kucağından alınarak ateşe atılarak öldürülen ve dehşeti en dramatik şekilde yaşayarak aklını yitiren Yarpuzizade Melek hanımdır. Biri ikili, toplam yirmi bir dördüklük bir ağıtla sona eren kitapta acılı söyleyişin ifadeleri şunlardır:

Haçin'de kanı pazarı,
Var mı kitapta yazarı?

Uyu Osman oğlum uyu,
Haçin oldu kanlı kuyu,
Hücum ettik alamadık,
Soyka kalsın Sultan suyu.

Mürsel Efendi'nin kızı,
Hak'tan kara yüzü,
Ara kurşunu mu değdi?
Anan kadını alsın kuzu.

Osmanı'mı göğe attılar
Süngüyü altına tuttular.
Öldüğüne gam çekmiyom,
Ak tenimize baktılar..

Baş katibi öldürdüler,
Demir değneğinen düve düve,
Kürt Genco'yu yüzüyorlar,
Özne gibi üve üve..

Çamsanoğlu koca gavur,
Bebekleri kaynatıyor,
Gün görmemiş hanımları,
Süngü ile oynatıyor.

On kat esvap, püsküllü fes,
Bunu bana yu, diyorlar,
Ocak başlarından ırak
Bebek pişmiş, ye diyorlar...

On kat esvap, püsküllü fes
Olamaz Meleğin kucağı
Höketçe'de olsaydık,
Yekindi oranı, göçeği..

Osman oğlum kucağında,
Çuha şalvar bacağında,
Böyle yiğit töremedi
Kamberli'nin bucağında...

Bir pınar gördüm tereli,
Oturanlar hep yareli
Dünden kardeşim öleli,
Varamıyom evimize...

Toplanın gelin obalar
Bir taş koyun yapımıza.
Dolan da gel babam oğlu,
Ağ çardaklı kapımıza.

Evimizin önü kuyu,
Boz bulanık akar suyu
Çabalama selbim/sabim uyu
Uyu mor beliklim uyu.

Yaşa Tufan Bey'im yaşa
Kılıcın geçsin taşta,
Enfiyeci Hüseyin Paşa,
Kılıcını sarmış tasa.

Koltuğu bohçalı gezerim,
Koluma lira dizerim.

Öldürme kadını alayım.
 Kırk hanımı bozarım (güzellikten yana)
 Urum yolunun ağzında,
 Kötünlü Duran mı duran?
 Allah uzun ömür versin,
 Şöhretli gavur kıran...

Kabus oldu mu dilekler?
 Su verdi m'ola melekler..
 Kurşun değmiş Duran'ıma
 Çırpındıkça ak kulaklar.

Eller ne der ise desin,
 Kurban olurum Duran'a
 Mahşerde seni dilerim
 Çürüme ha, ben varana...

Oy Duran'ım, oy Duran'ım,
 Ayrılık zor, toy Duranı'ım,
 Dolan da gel kadan alım,
 De ki, ölmedim yalanım.

Yanarım Allah'ım yanarım,
 Şu benim cahil göynüme,
 Dezze/Teyze evin ateşe yansın,
 Kayıl değilim oğluna..

Kanı yelek, kanı kuşak,
 Buna can mı dayanır, uşak?
 Ben öpmeye kıyamadım,
 Nasıl değdin gavur fişek?

Dezze evin ateşe yansın,
 Yansın, gitsin köşe köşe,
 Bana kanlı esvap göndermiş,
 Yaşa dezzem oğlu yaşa..

Emmim oğlu şurda otur,
 Batsın saydığımız hatır,
 Hasan gadanı alayım,
 Beni de Haçın'e götür.

(s. 286-288)

Orta Toroslar üzerinde kırk bine yakın nüfusu, üç kilisesi, bir camisi, Türk-ermeni mahalleleri ve tepede Amerikan koleji olan Haçın'de, Türk okulunda öğretmen olan Gaytancızade Mürsel Efendi ve ailesi ile çocukluk arkadaşı olan komşusu Mihran Katayan ailesi romanın başlıca kişile-

ridir. Mustafa Kemal, Tufan bey, Saim bey, Süleyman (Baytok) gibi tarihi kişiliklere de rastladığımız eserde; Fransızların atadıkları son kaymakam Çallıyan Karabit, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş bir avukattır ve Haçin'e Kilikya devleti hayalleriyle gelmiştir. Dokuz bini göç etmiş on bin Türk'ten bin kadarı kasabayı terketmemiş, evlerine kapanmıştır.

Mürsel Efendi'nin oğullarından gezici başkatip İsmail, düğünün olduğu gün götürülür, şiddet ve işkence görür; yara bere içinde haftalar sonra serbest bırakılır. Mürsel Efendi'nin küçük oğlu Faik de, aile dostu Mihran Katayan Efendi tarafından günlerce saklanır, evlerinin aranacağı öğrenilince Mihran'ın karısı Seta, çocuğu gece karanlığında Haçin'den çıkarır ama Faik Türk kesimine geçmeden vurulur. Bir çok Türkle birlikte işkence gören Mürsel Efendi eziyetlere dayanamayarak ölür, karısı da öldürülmüştür. Bu arada iki topluluk arasında kıyımlar sürer gider. Çok çetin bir çete harbinden sonra Türk milisleri Haçin'e girdiklerinde Mürsel Efendi ailesinin sağ kalmış tek ferdi küçük kızları Naime'dir

Ermeni çeteler kasabayı bastığında, Ermeni halk Türkleri korur, saklar, sonra Türkler geldiğinde, Ermeniler Türk komşularına sığınır, onlarda saklanırlar.

Roman, evinin ikinci katında karısı Fatma, çocukları Naime, Faik ve Süleyman'la bir arada yaşayan ana karakter Mürsel efendi ile başlar. Mürsel bir öğretmendir ve Haçin'de saygın bir yeri vardır. Umutsuz ve tedirgin bir şekilde Fransızların şehri tamamen ele geçirip dört yıl önce yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmış Ermenilerin geri getirilmesi halinde neler olabileceğini düşünmekte ve kaygılanmaktadır. Evin alt katında ise, ermeni Mihran Katayan ve ailesi yaşamaktadır. Komşu olan bu iki dost aile uzun yıllar birbirlerine son derece bağlı kalmış her türlü ihtiyaçlarını birlikte karşılamış, yardımlaşmış ve birbirlerini kollamışlardır. Hatta, Mihran efendi bir keresinde, çocukluk arkadaşı olan komşusu Mürsel'in 12 yaşındaki küçük oğlu Faik'i, müslüman evlerini basıp çocuk ve gençleri toplamaya gelen ermeni jandarmalardan saklamış ve onu uzun bir süre korumuştur.

Mürsel efendi ve kasabanın ileri gelenleri, yönetimi devralmak için Adana'ya gelen Fransızları karşılamak için Haçin'in dışına doğru yol alırken bir yandan da Haçin'e dönen ermenilerin Fransızdan cesaretle intikam duygusu içinde olabileceklerine yönelik endişeleri vardır ve kendi kendine konuşur: *"Ermeniden korkmam ben... Ermeni kim, ermeni ne ki? Olsa olsa , komşumuz kardeşimiz... Benim ağırırma giden kalenin tepesine dikiilen şu Fransız bayrağı..."* (s. 21) Zaten yaşadıkları durum ve yaşayacak-

ları felaketler bunlardır. Ermeni jandarmalar sebepsiz yere müslümanların evlerini basmakta, haraç kesmekte, erkekleri tutuklayıp akibeti bilinmeyen yerlere götürmektedir. Haçin; görünürde Karabit Çallıyan'ın idaresinde olmasına rağmen Jandarma kumandan vekili mülazım Ohannes, Monsenyör Haraçyanlı, savcı Cebeciyan, Aram çavuş ve önde gelen birkaç kişilik Taşnak ve Hınçak komitelerinin talimatlarıyla taarruz planları yapmaktadır. Çatışmalar başlamış yapılan tacizler ve baskılar, bazı zengin aileleri kaçış planları yapmaya, şehirden ayrılabilmek için ermeni jandarmalara rüşvet vermeye ve ihbarda bulunmaya sevk etmiştir.

Mürsel efendinin evi basılıp, tehdit edildiğinde karısı Fatma, tepede bulunan Amerikan kolejine kadar gitmenin bir yolunu bulur ve müdire Mis Cold'la görüşerek kızı Naime'yi okula kabul etmelerini, jandarmanın taciz ettiği kızının korunması için yatılı alınması için yalvarır Ancak müdire, çatışmalar ve olup bitenlere taraf olmak istemedikleri için bunun mümkün olamayacağını söyler. Çatışmalar olanca dehşetiyle sürmektedir.ve sonunda Millî kuvvacılar kaleyi haftalarca topa tuttuktan sonra Haçin'e girerler Ermeniler tahliye edilmeye başlar ve göç sırasında da çoğu ölür. Kürt Hasso, çocuğunu gözlerinin önünde öldürdükleri için intikam duygusuyla bir Ermeni çocuğunu öldürmeye kalkıştığında Süleyman çocukların bu kavgada hiçbir suçu olmadığını söyleyerek ona engel olur. Haçin kalesi, mahalleler ateşe verir yakılır, yıkılır, evler yerle bir olur ve roman, bütün ailesini yitiren Süleyman ile Naime'nin acı içinde at sırtında yurtlarını terk etmesiyle son bulur.

Kaymakam Çallıyan efendinin, işlerin çığırından çıkmasıyla birlikte aciz kaldığı, provakasyonlara engel olamadığı ve hadiseler karşısında hasta yatağında tutmuş olduğu notları, yaşanan trajik olaylar, isyan duygularıyla yüklüdür. Soydaşlarının hak ararken en büyük haksızlığı yaptığını içeren notlarında Çallıyan Efendi; önce Kilikya hayallerini tetikleyen Fransız komutanın kendilerini nasıl harekete geçirerek kandırdığını, Ermenilerin galeyana gelip intikam duygularıyla yaptığı taşkınlıkların kendi idaresini zora soktuğunu ve, kontrolden çıkarak katliamlara yöneldiklerini uzun uzun anlatır. Kitabın 8. ve 9. bölümlerinde yer alan (s. 113-165) 'ben' anlatımlı notlarda kaymakamın insani yönü, yapılanlar ve yaşananlar karşısındaki çaresizliği ve eleştirel duruşu işlenmiştir.

Eserin kurgu ve anlatım yönünden ilginç yanlarından biri, her ana karakterin kendi hikayesini anlatması ve okuyucunun bunu onların ağzından dinlemesidir. Akış boyunca yer yer sağduyulu Ermenilerin ve Türklerin birbirlerine yardım ettiği, yer yer bu kutuplaşmaları yaratanları ve çatış-

maları tetikleyenleri lanetlediği örnekler görülür. Tarihi geçmişi eski olan Amerikan Koleji ise çatışmalarda tarafsız kalmaya, olayların dışında durmaya, taraflara yardım eli uzatmaya çalışır görünür. Müdire Cold, tehditle okula gelebilecek en ufak bir zararın telsizle Amerika'ya bildirileceğini söyler ama çatışmalardan ve Haçin'in yakılıp yıkılmasından sonra okul yeniden Türk yönetimine geçtiğinde ise Haçin'i terk eder.

Dolayısıyla yakın tarihi konu alan belgesel-tarihi roman niteliği taşıyan "Tarihe Düşürülen Dip Not Haçin ve Çallıyan Efendi", gerçekten üzücü bir hikaye olup Fransızın kıskırttığı Ermeni katliamlarının Haçin'deki boyutları son derece trajiktir.

Zebercet Coşkun Kimdir?

Yazar Zebercet Coşkun, anne tarafından Üsküp, baba tarafından Bursalı bir ailenin üç çocuğundan biri olarak 1933 yılında Gemlik'te doğar. İlkokuldan sonra Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde eğitimini sürdürmüş olan yazar doktor Suat Coşkun'la evlenir ve eşinin görevi gereği Anadolu'da pek çok bölgeyi tanıyarak, yaşar. Anadolu'da görev gereği buldukları yerlerden derlediği anlatıları, çocukluğunda annesinden dinlediği masalları "Altın Kalenin Esrarı" (MEB, 1988) adlı eserde işlemiş, "Kara Dev ve Kotan" (Red House Y.) adıyla yayınlanan kitabı Ermeniceye de çevrilmiş olan Zebercet Coşkun'un bu anlatısı yurt dışında yayınlanan "Dünya Masalları Antolojisi"ne de girmiş, beş büyük masaldan oluşan "Sihirli İnci" (1997) Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkmıştır. Ali Aksoy'a göre yazarın "Elmanın Kurdu" ismini düşündüğü bir romanı ve "Efsaneler şehri Bursa" ile "Efsanelerle Anadolu" ve "Tarih İçinde Gemlik" gibi çalışmaları sürmektedir. (Aksoy 2003: 219)

Atandıkları ilk görev yeri Adana'nın Saimbeyli İlçesi Hükümet Tabibliği'dir. 1963 yılında yöreye geldiklerinde ilçe halkı ve özellikle ilçede kadınlar tarafından çok sevilen Zebercet Coşkun, onların ağzında dolaşan yerel ağıtlar, anlatılar ve hüznü söyleyişlerden çok etkilenir. Yaşanmışlık üzerine temellendirilen HAÇİN'in yazılış hikayesini yazar şöyle aktarmaktadır.

"-Eski Haçin'in öyküsünü Saimbeyli'ye ilk geldiğimiz günlerde manastır bahçesindeki bir gezintide dinlemiştim. Beni o gezintiye ilçenin hanımları davet etmişler ve karşı tepelere bakarak içli ağıtlar söylemişlerdi o gün. Her ağıtın acı bir anısı vardı eski günlere ait. Yüreğimde bir kıvılcım parladı o an ve manastırın bahçesinde, içimden bir güç bana 'yaz' dedi; 'yazmalısın bütün bunları'. Gerçekler zamana gömülü kalmamalı.

Anlattıkları şu: Haçin'deki son Ermeni kaymakam yaşananları gün be gün yazmış. Bu anılar şimdi Süleyman Baytok'ta, dediler. Baytok, Ermenilerden sonra bir ara nahiyeye müdürlüğü yapmış burada. Anılar bu nedenle onda. Kaymakam Çallıyan Karabit'in yazıp bıraktığı kağıt tomarı, ağzı muhkem bir çömlekte saklanmış. Süleyman Bey Arap harfleriyle yazılı bu notların bir kısmını okudular; ben kaybettim. Hatta eşim uzmanlık sınavını kazanıp 1965'te Ankara'ya atanınca o notlar bana teslim edildi. Bu kez Ankara'da eski alfabeyi bilen birine okutarak çalışmayı sürdürecektim. Nitekim öyle de oldu Üç dört romana yetecek ayrıntılar vardı içinde. Fakat bu gün en çok yandığım nokta şu. O tarihlerde fotokopi makinesi yok muydu; yahut vardı da benim mi haberim olmadı şimdi bilemem; ama Çallıyan Karabit'in anılarından orijinal bir kopyayı kendime tutamadım. İşimiz bitince notları aynen iade ettim. Süleyman Baytok ölünce bu belgeler oğlu Dr. Kutluay Baytok'a kaldı. Onun da ölümünden sonra ne olduğunu bilmiyorum. Evet, Haçin'e malzeme olan belgelerin serüveni böyle... Roman 1965'te yazıldı. Bu kez benim sandığımda basılmayı bekledi uzun süre. Sonunda 1975 yılında Milliyet Roman Yarışması'na katılan eserler arasında 'dördüncü' oldu ve geniş bir ilgi gördü... Gazetelerde övgü dolu yazılar çıktı. Rahmetli Rauf Mutluay bir televizyon programında kitabımın, büyük roman dalında o yılın apayrı bir ödülü olduğu söylemiş... Ama bu tür işlerin basında 'davulunu çaldırmak' bir yana; ne yazık ki ben, Haçin üzerine yayımlanmış yazıları bile toplayamadım. Kabuğuma çekilip beklemeyi sürdürdüm. Okuyuculardan aldığım tepkilere gelince: Bir tanesi hiç unutamam; eski CHP milletvekili, Çorum'da valilik, Mülkiye'de hocalık yapmış; belediyecilerin üstat bildikleri rahmetli Muzaffer Akalın'a ait. Kendisi zaferden sonra Saimbeyli'de kaymakamlık da yapmış. Romanda adı geçen kişilerle Süleyman Baytok'u çok yakından tanıyor. Kendisi çömleğe ulaşamamış; ama aramalar sonucu adresimi bulup bana ulaştı ve sevgi dolu kutladı. Dostluğumuz vefatına kadar sürdü. Romanı yurt içindeki Ermeniler de okumuş. Onlardan tatsız şeyler filan duymuş değilim. Fotoğraf sanatçısı Sayın Ara Güler'in ilgisi; taşıdığı yürek sıcaklığıyla başlayan tanışma ve dostluğumuz halen devam ediyor. Haçin'in ikinci basımındaki kapak fotoğrafı da Ara Güler'in bir inceliğidir.

....

Son zamanlarda, yani romanın ikinci basımından sonra bizim Dışişleri bakanlığı'ndan bazı görevliler Çallıyan Karabit'in anıları üzerinde durdular. Ama dediğim gibi, o notlara ulaşmak mümkün olmadı. 'Kilikya Devleti' peşindeki Fransızlar yahut oraya yerleşen bölge Ermenilerinin tepkisini duymadım. Kafkasya'daki Ermenilerin romana ulaştıklarını bili-

yorum. Bana ulaşan bilgiler hep iyi yönde...” (Aksoy 2004: 217)

Romanın dipnot bölümünde, genellikle çok okuduğunu ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde gezerken ve yaşarken kazandığı tecrübeleri başkalarıyla paylaşmak için yazdığını belirten Coşkun, Haçin'i yazarken tarihi birçok belgeden yararlandığını ve kesinlikle tarafsız olduğunu belirtmiştir. Yaptığı araştırmalar ve edindiği bilgiler ışığında, kendi ülkesinin hiçbir suçu olmadığını öğrenmekten de mutlu olduğunu vurgulayan yazar, kitabındaki dipnotun sonunda düşüncelerini dile getirirken: *“toplumlarda kişisel amaçlar ve düşmanlıklar başrolü oynadığı sürece, yalnızca keder galip gelebilir. Bir kere daha anladım ki, mutluluğa giden yol, sistemin içinde değil; insanların kalbinde, kardeşliğinde ve sevgisinde.”* diye konuşur. (arka kapak yazısı)

Romanda, Çallıyan Karabit'in geride bıraktığı notlar Zebercet Coşkun'a kullanabileceği tüm “altyapıyı” hazırlamış ve dediği gibi “en az dört romana yetecek” kadar geniş ayrıntı içinden “Haçin” gerçeğini süzebilen bir bütünlük sağlayabilmiştir. Nitekim eserde; Mürsel Efendi'nin, Mihran Katayan'ın, Çallıyan Karabit'in İsmail'in, Naime'nin ve ABD misyoneri kolej müdiresi Miss Cold'un kimlikleri gerçekçi bir şekilde ortaya konmuştur.

Ermeni Kaymakam'ın Hatıra Defteri

Karabit Çallıyan'ın da anılarında yazdığı üzere 30 bin nüfuslu bir gelişmiş kasaba olan Haçin'de azınlık durumunda olan Türkler üzerinde, Fransızlara güvenilerek soykırım uygulandı. Coğrafik ve demografik yapısı yüzünden zaptedilmesi çok zor olan bu kasabadaki Türkler işkencelerle öldürülüp, bir kısmı kale direğine canlı canlı asılarak “burayı işgal ederseniz elimizdekileri öldürürüz” mesajı verildi. Milli kuvvetler kasabaya girdiklerinde neredeyse deliren bir kişi dışında sağ kalan yoktu. Kasabanın Ermeni Kaymakamı Karabit Çallıyan da bu acımasız davranışlarından dolayı soydaşlarını eleştiren günlükler tutmuştu. Zebercet Coşkun'un romanına konu ve malzeme ettiği Fransız işgal yönetiminin Ermeni kaymakamı Karabet Çallıyan, kendi soydaşlarının katliamlarını lanetleyen günlüklerin yer aldığı not defteri daha sonra yörenin tarih araştırmacıları Mustafa Onar ve Çukurova Startejik Araştırmalar Merkezi Başkanı Cezmi Yurtsever tarafından daha teeffruatlı olarak ele alınmıştır. Cezmi Yurtsever, dehşet ve şiddet dolu bu süreci şöyle anlatmaktadır:

“1988 yılında Adana Fen Lisesi lojmanlarındaki evimi ziyaret eden emekli eğitimci ve araştırmacı sayın Mustafa Onar, “Haçin Kaymakamı Karabet Çallıyan’ın günlüğü elimde bulunuyor” dedi. Sonraki bir günde de getirdi. Bir kopyasını aldım. Günlük olarak bahsedilen Osmanlıca yazılmış silinti ve kazıntılarla yer yer tahrip olmuş, yazılanlar okunamaz hale gelmiş, olaylar esnasında yazılan bir not defteri idi. Haçin, Osmanlı döneminde Kozan Dağlarında bulunan bir yerleşim merkezidir. 20-25.000’i bulduğu ileri sürülen Haçin nüfusunun büyük çoğunluğu Ermeni idi. Şehir merkezinde 500 kadar da Türk yaşıyordu. Adana-Kayseri karayolunun geçtiği, Torosdağları vadilerinin kavşak yerinde bulunan Haçin’de Karakilise adını da bir de kale vardı. İçinden akan Kirkot deresinde değirmenler vardı. Çok sayıda halı, kilim, çömlek, şarap imalathanesi vardı. Canlı bir ekonomiye sahipti. 1910’lu yıllarda Amerikadan gelen Ermeniler şehir içinde Marhasahane adıyla yedi katlı bina yapmışlardı. Bahar ayları geldiğinde Haçin’de karlar erimeye başlar, erik ve kiraz çiçekleri açar, Haçin cennetten bir köşe olurdu. Şehrin az ötesinde bulunan Amerikan Kız Kolejinde okuyan öğrencilerin sevimli halleri, güzellikleri, yürüyüşleri, konuşmaları görenlerin dikkatini çekerdi. Toros dağları zirvesinde yer alan Haçin’de insanlık tarihinin unutamayacağı bir acı yaşandı, 1920 yılında. Fransızların Adana’yi işgaliyle birlikte başlayan huzursuzluklar Arşak Artin Cebeciyen, Aram Çavuş gibi silahlı komitacıların Haçin’e gelmeleri, sayıları 10.000’i bulan Ermeni’nin sürgünden dönerek kasabaya yerleşmesi, Türklere düşman gözüyle bakmaları her geçen gün huzursuzlukları artırdı. Mart ayı başları 1920’de başlayan savaş ile birlikte 400’ü aşkın Türk, Ermeniler tarafından esir alındı. Hükümet Binası’na yerleştirildi. Siperlere yerleşen Ermeniler, karşılarında kendilerini kuşatan Türk çetelerle çatışmalara başladılar. Fransızlar’ın Haçin’e Kaymakam olarak tayin ettiği Karabet Çallıyan, bir yandan Türklere karşı silahlı mücadeleyi yönetirken, diğer yandan da şehir içinde kamu düzenini sağlamak durumundaydı. Savaşın en basit kuralı, kendisini savunma hakkı bulunmayan kadın, çocuk ve yaşlılara dokunmamaktadır. Çallıyan’da bu düşünceden yanaydı. Nisan ayı ortaları 1920’de... Haçin savaşları şiddetlendi. Kalekilise’den insan çığlıkları gelmeye başladı. Yırtılmış elbisesi ile kale burçlarına çıkarılan kadınlar, silah tehdidi altında oynamaya zorlanıyor, karşı koyduklarında da süngü ve kurşun darbeleri ile uçurumdan aşağı atılıyorlardı.

Haçin savaşları aylar sürdü. 16 Ekim 1920 günü sabahın ilk ışıkları ile birlikte Kadirli Müftüsü Osman Nuri Efendi’nin Kuran’dan okuduğu dua ve “vatanın kurtuluşu için ya şehit ya/da gazi olunmak gerektiği” konusunu içeren konuşması ile birlikte “Allah, Allah” sesleri ile hücumla geçildi. Sur duvarları aşıldı. Şehir içinde kurşun ve bomba sesleri birbirine ka-

rıştı. Direnişi kırmak için paçavralar tutuşturuldu. Evlerin üzerine atıldı. Dumanlar ve arkasından gelen alevler, rüzgarın da tesiriyle koskoca şehri alev yumağı haline getirdi. İnsan sesleri de duyulmaz oldu. Binalar enkaz yığını haline gelmiş, Haçin'in felaketlerle dolu tarihinin son sayfası da kapanmıştı. Şehirden kaçmaya çalışan Aram Çavuş'un yüzlerce kamavoru (milis gücü) Hamurcu gediği'ni tutan Gizik Duran ve adamları tarafından öldürüldü. Kaçabilenler, Bağdaş Yaylası üzerinden, Kozan yakınlarındaki Tılan Değirmeni'ne sığındılar. Milli kuvvetlerle yapılan çatışmalar esnasında bataklıktan kaçarak Ceyhan'a gittiler.

Enkazın Altından Çıkan Feryatlar:

Haçin savaşları esnasında yüzlerce Türk tutsak içinde kadınlar da vardı ki, Yarpuzizade Melek Hanım da bunlar arasında idi. Melek Hanım, esirlere yapılan vahşi uygulamalara dayanamamış, söylediği ağdı bir kağıda yazarak bohçasının içine yerleştirmişti. Savaş sonrası bohça içinden çıkan ağıt okundu. Dinleyenler ağladı. Ağıt'ta "annelerinin kucağından zorla alınan bebek ve çocukların, Hükümet binasının yanında kurulan meydan kazanında kaynar sulara pişirildikleri, pişmiş cesetlerin anneleri önüne konularak yedirilmek istendiği" açıklanıyordu.

Savaşın son gününün son anlarında, odasında masası başında son kağıdı yazmakta olan Kaymakam Çallıyan da sıkılan kurşunlar ve atılan bombalarla öldü. Yazdığı ve bir tencere içine koyduğu kağıt tomarı da bina enkazının altında kaldı. Yıllar sonra, 1950'lerde, inşaat çalışmaları yapılırken, işçilerin toprağa vurduğu kazma "çatt" sesi verdi. Kırılmış bir tencerenin içinden sararmış, yırtılmış, yazılı kağıtlar çıktı. Süleyman Baytok'a götürdüler Okunabilenler okundu. Yazılanların harp hatırası olduğu anlaşılıyordu. Ancak defteri ellerinde bulunduranlar, çok az bir kısmını okuyabilmişlerdi ve ben, defterin bir kopyasını alıp, masamın üzerine koydum ve okumaya başladığımda, elimdeki mercekle harfleri büyüttüm. Yazıların şeklini, yazılanları çözümlenmeye çalıştım. Böylelikle Çallıyan'ın yazdıklarının büyük bölümünü okumayı başardım. Yazılanlara bakılırsa Ermeni asıllı bir kaymakamın, hukuktan ve insan haklarından yana olduğu anlaşılıyordu. Kendi soydaşı Ermeni kamavorların tutsaklara yaptığı işkenceleri önlemek için çaba harcadığı ve önleyemediği anlaşılıyordu. Yazılanlar dikkatlice incelendiğinde görülenler:

'Hükümet Konağı'na misafir olan İslam eşrafından Hacıağazade Ali Efendi ile Bekiroğlu Dede Ağa ve Mahkeme Başkatibi Nazır Efendi ve Ali Efendi'nin oğlu Zahit Efendi Jandarma Dairesine götürülüp hanelerinden silahlarını teslim etmelerini teklif ederler. Bunlar kendilerinde silah olmadığını ve hanelerinde şüpheleri var ise taharri etmelerini (ara-

malarını) müteakip (daha sonra) derhal Ali Efendi'yi falakaya yatırır- lar. Ayaklarından kan fışkırcıya değin darp ederler. Bu kadarı ile ikti- fa etmeyerek hasbellüzum (gerek görerek) sobanın içinde taş kızartarak merkumun (adı geçenin) koltukları altına koymak suretiyle engizisyon işkencesine başlarlar.'

Bunlar, Aram Çavuş, Arsak Artin Çallıyan islamları (Türkleri) ge- tirerek her birine üçer-beşer yüz değnek vurmak suretiyle felç bir hale getirirler. Artık bu kadar canavarlığa tahammül edemiyorum. Canileri bundan mesned (yaptıklarından dolayı) ve hempakerleri (işbirlikçileri) ile beraber tutup yeddi adalette (adaletin elinde) boğulmuş görmek isti- yorum!..

Ermeni Kaymakam Karabet Çallıyan'ın savaş ortamında yazdıkları gerçekten de insan görünümlü vahşi canavarları lanetleyen bir yönetici- nin itirafları idi. Adaletin elinde boğulmuş olarak görmek isterken her- halde tarihin huzurunda sorgulanmasını istemiştir. Bu satırların yazarı Ermeni kaymakamın hukuk anlayışına saygılı olarak "itiraflarını içeren" açıklamalarını Anadolu Ajansı kanalından dünya kamuoyuna açıkladı. Arkasından da devletin desteğiyle, görgü tanığı Mehmet Baykal'ın da bil- gisine başvurarak Kalekilise (Haçin-Soykırımının Dehşet Yeri) isimli kita- bını yayınladı.

İlhan Başgöz de, ağıttan bazı bölümleri esas alarak ve buradan hareket- le Haçin katliamı hakkında şunları söyler:

"....

Başkatibi öldürdüler

Deyneğinen döğe döğe

Kürt Genco 'yu yüzüyorlar

Özne gibi ova ova

Zabıt katibi Mehmet 'i

Topuzunan döğüyorlar

Enfiyeci Hüseyin 'i

Tellerinen boğuyorlar.

Hacin oldu kanlı kuyu

Uyu Kar(a)' Osman 'ım uyu

Hücum oldu alınmadı

Yıkılсын Sultansuyu.

Ağdın yakılmasına varan olaylar şöyle özetlenebilir:

1920 yılında Fransızlar Ermenilerin de yardımı ile Çukurova'yı işgal ediyor. Fransızların korumasında Ermeniler, Hamamköyü, Kurtoğlu Çiftliği, Toklubey Çiftliği, Delihasan, Yassıçalı, Kabasakal ve Mehmet Ağa köylerini tümünden yakıyor. Yalnız bu köyün insanları değil, işgal altındaki halk, Ermeni korkusundan, evini barkını bırakıp kaçıyor. Bu olaya 'Büyük Kaçkaç' adı verilmiştir.

Fransızlar, Ermeni avukat Çallıyan Karabit'i Haçin'e (Bugünkü Saimbeyli) kaymakam, Ted Ohannesi de bölük komutanı yaparlar. Bu idareciler, 1920 Mart'ında Kemalisttir diye, 217 Türk'ü yakalayıp, hükümet konağında hapsediyorlar. Bunların arasında kadınlar ve çocuklar da vardır. Ağıt bu insanların başına gelenleri bir görgü tanığının, Melek Hanım'ın dilinden anlatıyor. Melek Hanım, gördüklerinden dehşete kapılmış, yüreği kanayarak bu ağıdı ediyor. Ama ille de bir başka tanık istenirse, Mustafa Onar'ın Saimbeyli adlı ve Mehmet Asaf Bey'in, mutasarrıf olarak görev yaptığı Adana'da gördüklerini anlattığı iki kitaba bakılabilir. (Mustafa Onar, Saimbeyli, Ekin Yayıncılık, 1990: 210-214). Bölgede mutasarrıf olarak, olaylara tanık olan Mehmet Asaf Bey'in anlattıkları da dehşet vericidir (Mehmet Asaf, "1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım, Türk Tarih Kurumu, 1986). Daha 1909'da Adana tam bir savaş alanı olmuş. Ermeniler, su borularından toplar döküyorlar; tarla sınırlarına siperler kazıyorlar; Ermeni evlerini yer altı geçitleri ile birbirine bağlıyorlar. Yumurtalık Limanı karşısındaki bir adayı cephane deposu yapıyorlar. Fransız, İngiliz ve Amerikan gemileri de kıyıda bu savaş kalkışmasını desteklemek için hazır. Ermeniler Adana'da Müslümanları öldürüyor, kestikleri Müslümanlardan birinin erkeklik uzvunu koparıp ağzına yerleştiriyor, üzerine de adamın kendi kanı ile haç çiziyorlar. Olay üzerine Erzin'e bir Harp Divanı gönderiliyor. Asıl suçlular kaçıp kurtuluyor. Mahkeme müftü ile kardeşini ve Kibarogullarından dört kişiyi asıyor.(...) Müftünün suçsuz olduğu daha sonra bir mahkeme kararı ile sabit oluyor, ama müftü asılmıştır. 1915'in daha büyük ölçüdeki ölüp, öldürmelerine, bu kin ve nefret zemin hazırlamıştır. Bunları Ermenilere sürekli kin duyalım diye yazıyorum. Bizim, her olayı, mal bulmuş magribi gibi ille de hepten Türklerin aleyhine yorumlayan, entellerimiz için yazıyorum. Biraz gerçeği görsünler. Ermeni olaylarının öteki yüzü de var..."

(Başgöz/http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=153497)

Haçin Katliamı ve öncesinin belgelenmesiyle ilgili bir diğer eser; Cezmi Yurtsever'in *Anaların Gözyaşları* adlı eseridir. Bu çalışma ile ilgili tanıtım yazısını aynen veriyoruz; "Türk ve Ermeni arşiv belgelerinden yararla-

nılarak 1915 ve sonrası olaylarını aydınlatan Tarih araştırmacısı Cezmi Yurtsever'in kaleme aldığı "Anaların Gözyaşları" adlı kitapta, 1915 ve sonrası yaşanmış olaylar anlatılıyor.

Kitapta, olaylarda hayatlarını kaybeden Türk vatandaşlarının acıları, Ermeniler ve Türkler arasında yaşanan karşılıklı toplu göçler ile bunların sonuçlarına dikkat çekiliyor.

Çukurova Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı ve Tarih Araştırmacısı Cezmi Yurtsever, yıllardır süren Osmanlı arşiv araştırmaları, Çukurova'da sürdürdüğü "Tarihi belgelendirme" çalışmasıyla olayları yaşamış tanıklarla yaptığı görüşmeler, Genelkurmay ve Ermeni arşivlerinden elde ettiği belgeleri bir araya getirerek, Anadolu ve Çukurova'da isyan, göç, sürgün ve katliamların anlatıldığı "Anaların Gözyaşları" adlı kitabı yayınladığını söyledi. Adana Valiliği'nin de yayınlanması için destek verdiği, 1915 ve sonrası yaşanmış soykırımın anlatıldığı kitapta şu bilgilere yer veriliyor:

"Ermeni diasporasının propaganda yayınlarında 1915 tehcirinin bir soykırım olduğu, göç edenlerden sadece 100 bininin hayatta kaldığı açıklanırken, olayların gözlemcisi olan ABD'nin Halep ve Mersin konsolosları, göç ettirilenlerden 485 bininin Suriye'nin Fırat nehri kıyısındaki Deyrizor kamplarına ulaştırıldığını açıklıyor. Ermeni tehciri ile eş zamanlı olarak 1916 yılı itibariyle 700 bin Türk vatandaşı da Doğu Anadolu'daki Rus işgal bölgesinden Anadolu içlerine 'zorunlu göç' yaptı. Göç edemeyenlerden 500 bini aşkın insan Ermeni komitacılar tarafından tarihin tanık olduğu vahşî katliam sonucu öldürüldü."

Araştırmalar sonucu Fransa'nın Çukurova'yı işgal esnasında Ermeni silahlı komitacıları olan Kamavorların Yeşiloba, Kozan, Camili, Haçin (Saimbeyli) ve Zeytun'da gerçekleştirdikleri katliamların belgeler ve tanıklar yardımıyla ortaya çıkarıldığını, Antep, Maraş, Urfa ve Adana yöresinde yaşanan facialar sonrası öldürülen 100 bin Türk vatandaşının acı hikayesinin de belgelerin yardımıyla anlatıldığını belirten Yurtsever, "Aslında yaşanan acılar karşılıklıdır. Ancak trajedinin soykırım boyutlarına varmasının sebebi Maraş'ın Zeytun yöresinde iç savaş çıkaran ve bunu Anadolu geneline yaymak isteyen Ermeni komitacılarıdır" dedi.

Anaların Gözyaşları kitabının kapağında katliam sonrası toprağa verilen şehit bir Türk askerinin olay yeri fotoğrafı ile olaylardan etkilenen Türk ve Ermeni annelerinin ortak duygularının yansıtıldığı sürgün ve katliam fotoğrafına birlikte yer veriliyor."

(<http://www.ekspresgazete.com/koseyazisi.asp?id=574>)

Atatürk ve Nutuk'ta Ermeni Konusu

Güney Anadolu-Çukurova'nın o dönem yapılanması, ve bölgenin tarihi dokusuyla ilgili olarak yerel bir tarihi kaynaktan aktarılan bilgiler, Ermeni konusunun bölgedeki köklerini özet hâlinde değerlendirmektedir:

“...19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde her şey bir başkaydı Adana'da. Yüzyıllardır yörenin hakimi durumundaki Türkler'in durumu içler acısı idi. Süregelen savaşlar, hastalıklar, fakirlik, cahillik onların kaderi olmuştu sanki! Şehirde fabrikalar açılıyordu, birbiri peşi sıra okullar, hastaneler, atölyeler, çiftlikler, mağazalar da şehrin her yerini kaplamıştı ama bu neyin nesiydi. Perde aralandığında giderek zenginleşen Ermeniler, öncelikle para ve tefecilik piyasasını ellerine geçirmişlerdi. Sistemli bir şekilde Türkleri borçlandırıyorlar. sonra da servetlerine el koyuyorlardı. Şehir içindeki yabancı konsoloslar da sanki birer emlak komisyoncusu idi. Toprak satın alıyorlar, kendi yurttaşlarının Çukurova'ya yerleşmesi için uğraşı veriyorlardı. Toros dağlarında ötede beride bulunan zengin krom, demir, kurşun, çinko, kömür, bakır madenlerini işletmek pazarlamak hakları da yabancılara verilmişti. Sanki bir kanser hastalığının vücudu kaplaması ve hastayı ölüme sürüklemesi gibiydi Çukurova Türklerinin durumu. (...) Seyhan ve Ceyhan nehrinin suladığı ova topraklarındaki çiftliklerin çoğunluğu Ermenilerin olmuştu. Bezdikyan, Gülbenkyan, Nalbantyan, Gökdereliyan gibi önde gelen Ermeniler, şimdi yörenin en zenginleri arasında idiler. 1900'lü yılların başlarında Adana Ermeni kilisesine temsilci olarak gelen Papaz Muşeg, aynı zamanda Ermeni ihtilalci örgütlerinin de adamı idi. Ulaştığı yerlerde kendi soydaşlarını yandaşlarını topluyor onlara “fecir (ışık) göründü” diye başlayan sözlerle anlamlı mesajlar veriyordu. Adana Adliyesinde görevli Karabet Çallıyan, eski komitacıardan Gökdereliyan, Ermeniler arasında siyasi mesajlar vermeye devam ediyorlardı....”

(Yurtsever; <http://www.ekspresgazete.com/koseyazisi.asp?id=574>)

Millî Mücadele'de Atatürk'ün bu konuyla ilgili düşünceleri, Nutuk'ta şu şekilde yer almıştır:

“....Şüphe edilmemek gerekirdi ki, Ermeni katliamı konusundaki sözler, gerçeğe uygun değildi. Aksine, güney bölgelerinde, yabancı kuvvetler tarafından silahlandırılan Ermeniler; gördükleri koruyuculuktan cür'et alarak buldukları yerlerdeki Müslümanlara saldırmakta idiler. İntikam düşüncesiyle her tarafta insafsız bir şekilde öldürme ve yok etme siyaseti

gütmekte idiler. Maraş'taki feci olay bu yüzden çıkmıştı. Yabancı kuvvetleri ile birleşen Ermeniler, top ve makineli tüfeklerle Maraş gibi eski bir Müslüman şehrini yerle bir etmişlerdi. Binlerce çaresiz ve suçsuz ana ve çocukları işkenceyle öldürmüşlerdi. Tarihte bir benzeri görülmemiş olan bu vahşeti yapan Ermenilerdi. Müslümanlar yalnız namuslarını ve canlarını korumak için karşı koymuş ve kendilerini savunmuşlardı. Yirmi gün süren Maraş katliamında, Müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların, bu olay hakkında İstanbul'daki temsilcilerine çektikleri telgraf, bu faciayı yaratanları, yalanlanamayacak bir şekilde ortaya koymakta idi.

Adana ili içindeki Müslümanlar, tepeden tırnağa kadar silahlandırılmış olan Ermenilerin süngülerinin baskısı altında her dakika öldürülmek tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyorlardı. Canlarının ve bağımsızlarının korunmasından başka bir şey istemeyen Müslümanlara karşı uygulanan bu zulüm ve yok etmek politikası, medeni insanlığın dikkatini çekecek ve onları insafa getirecek nitelikte iken, aksinin yapıldığını iddia ederek ondan vazgeçilmesini isteme gibi bir teklif nasıl ciddi olarak kabul edilebilir-di?..” (Atatürk 2000: 260, 261)

‘Tarihe Düşürülen Dip Not: Haçın ve Çallıyan Efendi’ romanına dönersek; yüzlerce yıl aynı coğrafyada kardeşçe yaşadığımız bir toplumla nasıl karşı karşıya getirilişimizin hikayelerinden biri olan bu eserde de görüldüğü gibi acılar karşılıklı yaşanmıştır. Dış destekleri ve provakasyonları gözardı etmeden, geçmiin olaylarını Tartıya koyup kimin daha fazlasını yaşadığı üzerine polemğin de faydası yoktur. Yapılması gereken, Çallıyan Karabit’in sergilediği insan duruşu ve sağduyuyu öne çıkarmak, trajedilerin yoğun yaşandığı yerlerde dostluk anıtları dikmek, ölen Türk ve Ermeni çocuklara birlikte kucak açarak masallar okuyan Mürsel Efendilerin, Mihran Katayanlar gibi yapıcı ve barışçı insanların ruhlarını yaşatabilmektir.

KAYNAKÇA

AKGÜN, Seçil (1985) “Kurtuluş Savaşı Başlangıcında Türk-Ermeni İlişkilerinde ABD’nin Rolü”, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu İle İlişkileri Sempozyumu, Ankara, s. 331-346.

AKSOY, Ali (2004) Bursa Yazıları, Bursa Kültür sanat ve Turizm Vakfı Yayını; “Haçın’i Yazmak Hüneri”, s. 208-220.

AKYÜZ, Yahya (1988) Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1991-1922, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara.

ASAF, Mehmet (1982) 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, TTK Yayınları, Ankara

ATATÜRK, M. Kemal (2000) Nutuk, (Yay. Haz. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara <http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/ataturk/nutuk.html>

BALABANLILAR, Mürşit (2003) Türk Romanında Kurtuluş Savaşı, T. İş Bankası Kültür Yay.:

BAŞGÖZ, İlhan /<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=153497>

BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya (1999) Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız-Ermeni İlişkileri, Köksav Yayınevi, Ankara

(1996) Çukurova'da Fransız-Ermeni İlişkileri ve 1919 Yılı Katliamları *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 36, Cilt: XII, Kasım 1996* <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=705>

(2000), "Orta Toros Geçitlerinde Türk Fransız Mücadelesi (1915-1921)", Bilge Dergisi, S: 25, Yaz.

BORAY, Ferit Erden (2003) Beyaz Ölüm, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

COŞKUN, Zebercet (1975) Haçın, Kurtiş Matbaası, İstanbul (2005) Tarihe Düşülen Dipnot: Haçın ve Çallıyan Efendi, Güniz Yayıncılık, İstanbul

ÇELİK, Kemal (1999) Milli Mücadelede Adana ve Havalisi (1918-1922), TTK Basımevi,

Ankara Adana ve Çevresinde Ermeni ve Fransız Cinayetleri; <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=416>

DÜNDAR, Aydın (1985) "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu, Ankara, s. 285-291.

DALOĞLU, S. Turgay (1983), 1915-1918 Ermeni Zulmü, Dilârâ Yayınları, İstanbul.

ENER, Kasım (1970) Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, Türkiye Kuvayi Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Yayınları, Ankara.

ENGİNÜN, İnci (1985) "Tanzimat sonrası Romanlarımızda Ermeni Tipleri", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu, Ankara, s. 53-64.

HALAÇOĞLU, Yusuf (2001) Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918), TTK Yayını, Ankara.

HATİPOĞLU, Süleyman (1987) "Fransız İşgali Sırasında Çukurova'da Ermeni Mezalimi (1918-1922)", Türk Yurdu, C: 8, S: 9, s. 24-28 (1988) "Fransız İşgali Sırasında Çukurova'da Ermeni Mezalimi II (1918-1922)", Türk Yurdu, C: 8, S: 12, S. 40-42

HATİBOĞLU, Süleyman (1991) Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi (1915-1921), Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Ankara.

İLTER, Erdal (1997) Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası, A.Ü.Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını: 4, Ankara.

KARACAKAYA, Recep (2005) Ermeni Meselesi-Kronoloji ve Kaynakça, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.

KAŞGARLI, Mehlika Aktok (1990) Kilikya Ermeni Baronluğu Tarihi, Kök Yayınları, Ankara.

MAYEWSKİ (Général)-(1986) Ermeniler'in Yaptıkları Katliâmlar, (Türkçe Tercüme: Azmi Süslü, A.Ü. Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1986.

NECATİGİL, Behçet (1985) Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü, Varlık Yayınları.

----- (1998) Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü, Varlık Yayınları.

OKTAY, Yüksel "HAÇIN, A novel by Zebercet Coskun", <http://www.turkula.com/yazar.php?mid=960&yid=39>.

ONAR, Mustafa (1987) Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile SAİMBEYLİ, Ekin Yayıncılık, Adana / Birinci Baskı; Kurtuluş Savaş'nda 'Haçın Gavuru', Doğu Matbaası, İstanbul-1975.

ÖZDEMİR, H.- (Komisyon) (2004), Ermeniler, Sürgün ve Göç, TTK Yayını, Ankara.

SARINAY, Yusuf (2002), "Fransa'nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri (1878-1918)", Ermeni Araştırmaları, Sonbahar; S: 7, s. 55-70.

SERT, Selahattin (2005) Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı Kilikya: 1918- 1922-Haçın Ölüm kampı, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

SHOW, J. Stanford (2002) "Ermeni Lejyonu ve Kilikya'daki Ermeni Topluluğunu Tahribatı"; Osmanlı'nın Son döneminde Ermeniler, TBMM Kü. Sa. ve Ya. Kurulu, Ankara, s. 149-194.

SÜSLÜ, Azmi (1990) Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, 1. Baskı, Yüzüncü Yıl Üniv. Yayını, Ankara.

TİMURTAŞ, Muzaffer (1931) "Haçın Kazasının İsmi eden Saimbeyli Oldu?" Resimli Şark-Aylık Mecmua, (Teşrin-i evvel) Ekim, No: 10, S.24

TÜRKEŞ, A. Ömer <http://www.pandora.com.tr/turkce/elestiri.asp?yid=251>.

YAVUZ, Bige (1994) Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922), TTK Yayınlar, Ankara.

YEŞİLBURSA, B. Kemal (1988) Türk basınında Güney Cephesi Ermeni Olayları (1919-1921), Yayınlanmamış YL Tezi, A.Ü., Atatürk İlkeleri ve İnk. Tarihi Enstitüsü, Ankara.

- YURTSEVER, Cezmi (1995) Anaların Gözyaşları, Adana.
- (1983) Ermeni Terör Merkezi: Kilikya Kilisesi, Alper Yay., İstanbul.
- (1995) Karakilise 'Haçın (Saimbeyli) Soykırımın Dehşet Yeri, Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı, Ankara
- (2003) Kamavorlar: Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Katliamlar, Adana Türkler Ansiklopedisi, 13.C., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 503-513.
- <http://www.cukurovastrateji.com>
- <http://www.osmaniye.web.tr> / 5.2.2006
- <http://www.ermenisorunu.gen.tr/english/intro/index.html>
- Türkler Ansiklopedisi, 13.C., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 503-513.

